

Bolívia

Szente-Varga Mónika

A hagyomány szerint, miután Viktória brit uralkodó tudomást szerzett diplomatája nyilvános megaláztatásáról, a térképen az érintett államot x-szel jelölte, s kijelentette: „ez az ország nem létezik”. Mintegy 130 évvel később, 2003-ban, az erősödő társadalmi mozgalmak hatására Eduardo Galeano³² a leghíresebb dél-amerikai szabadságharcosról, Simón Bolívarról elnevezett államról *Bolívia, a létezni akaró ország* címmel írt cikket.³³

Gazdaság

Bolívia a világ gazdaság perifériaországa, abba nyersanyagtermelőként illeszkedett be. Fő kiviteli cikkek ciklikusan váltották egymást a kereslet-kínálat és a piaci árak változásainak függvényében. A gyarmati kor legjelentősebb exporttermékei a kinin és az ezüst voltak. A mai Bolívia területén, Potosiban található *Cerro Rico* (a „gazdag hegy”), amely Spanyol-Amerika leggazdagabb bányájának számított. A függetlenség után az ezüstkitermelés csökkent, nőtt viszont az 1850-es évektől a csendes-óceáni háborúig a réz, a salétrom és a guanó jelentősége.³⁴ Aztán egy rövid felfutást követően az ezüstkitermelés végleg lehanyatlott. A 20. század legfontosabb exportcikke az ón lett. 1900-ban az összes bolíviai kivitel 40%-a származott ónból, az 1920-as években már legalább a 70%-a.³⁵ A gazdasági világválsággal az ónbányászat felfelé ívelő szakasza véget ért, de a 20. század második felében is fontos exportcikknek számított.

Az 1960-as évektől indult a földgáz kitermelés, s a harmadik évezredre Bolíviát már a földgáz-boom jellemzi. 2008-ban a bolíviai kivitel 45%-át tette ki ez az egy termék.³⁶ Azonban „a földgáztól való függés abból a szempontból rosszabb, mint az önrendelkezés, hogy szűkebb [és nehezebben változtatható] a vásárlók köre”.³⁷ Bolívia Brazíliába és Argentínába exportál. A szállítás földgázvezetéseken történik, amelyek kiépítése költséges és hosszadalmas folyamat. A bolíviai–brazil vezeték például több mint 3000 km hosszú, becsült

³² Eduardo Galeano (1940–2015) uruguayi író és újságíró. Legismertebb műve, *Las venas abiertas de América Latina* magyar fordításban is megjelent *Latin-Amerika nyitott erei* címmel (Magvető, 1976).

³³ Magyarul is olvasható Simor András fordításában. GALEANO, Eduardo (2005): *Bolívia, a létezni akaró ország. Ezredvég*, 15. évf. 5–6. sz. 127–129.

³⁴ BONILLA, Heraclio (1978): *Notas en torno a la historia económica y social de Bolivia (1821–1879)*. *Historica*, Vol. 2, No. 2. 176–177.

³⁵ CONTRERAS, Manuel E. (1993): *The Bolivian Tin Mining Industry in the First Half of the 20th Century*. London, University of London. 45.

³⁶ 11%-át a cink és 3%-át az ón. KLEIN, Herbert S. (2011): *A Concise History of Bolivia*. Cambridge, CUP. 251.

³⁷ ANDERSEN, Lykke E. – MEZA, Mauricio (2001): *The Natural Gas Sector in Bolivia: An Overview*. Andean Competitiveness Project. Documento de Trabajo No. 01, Universidad Católica Boliviana. 2.

költsége meghaladja a 2000 millió dollárt.³⁸ A földgázszektor várhatóan tovább erősödik Bolíviában.³⁹ Ennek alapvető mozgatórugója az export, a brazil és argentin igények. Ezenkívül Bolívia tárgyalásokat folytat Paraguay és Peru kormányaival.

Bolívia belső energiapiaca kicsi. 2000-ben a dél-amerikai primer energiafogyasztás 1,2%-a esett az országra.⁴⁰ A lakossági felhasználás csekély, részint az alacsony népesség-szám miatt. Bolívia Dél-Amerika legritkábban lakott állama (10 fő/km²).⁴¹ Azonban a csekély lakossági energiafogyasztás nem magyarázható csak és kizárólag populációs adatokkal. Jelentős szerepet játszik a szegénység, az erőforrásokhoz való hozzájutás hiánya. A 21. század fordulóján a vidéken lakó bolíviaiak 87%-a élt a szegénységi küszöb alatt. Az állampolgárok csaknem fele tengette életét mélyszegénységben (45,16%, 2000).⁴²

Társadalom

Bolíviában 2,7 millióan éltek 1950-ben. Az ország népessége 2017-ben 11 146 000 fő volt, a növekedési ráta 1,4 %-os.⁴³ A lakosság fiatal: a medián életkor 24,3 év a CIA, 27 év a bolíviai statisztikai hivatal szerint.⁴⁴ Következésképpen Bolívia népessége növekedni fog; várhatóan 2035–40-ig, tehát tovább, mint a latin-amerikai államok többségében. Mivel a megélhetési lehetőségek, munka- és lakóhelyek számának emelése nem zajlott egy ütemben a lakosság növekedésével, felerősödtek a migrációs folyamatok, amelyek részint az országon belül zajlottak, részint külföldi desztinációkat céloztak meg. A belső migráció útvonala a vidékről a városokba vezet(ett). Felgyorsult az urbanizáció. Jelenleg a hegyvidéki La Paz és El Alto, a síksági Santa Cruz és az ország közepén fekvő Cochabamba városaiban koncentrálódik a bolíviaiak több mint fele. Santa Cruz és agglomerációja a legnépesebb, 2 millió lakosával a fővárost, La Pazt is maga mögött hagyja. Voltak, akik a nagyvárosok helyett inkább külföldön keresték boldogulásukat. A legnépesebb bolíviai emigráns közösségek Spanyolországban, az Amerikai Egyesült Államokban, illetve a szomszédos Argentínában és Brazíliában találhatók.⁴⁵

A migrációs folyamatok hátteréhez jó támpontot nyújthat a legutóbbi évtizedek vázlatos áttekintése. Az 1980-as évek elején lezajló általános gazdasági válság Bolíviába is

³⁸ PATÓ, Zsuzsanna (2000): Piping the Forest. The Bolivia-Brasil Gas Pipeline. *CEE Bankwatch Network*, 1–13.

³⁹ A földgáz mellett jelentős exportcikk még a cink, a szója, az arany, az ezüstérc, az ón és a paradíó. Forrás: Gas Natural, Zinc y Soya, representan el 54,8% de las exportaciones bolivianas. *Instituto Nacional de Estadística* [a továbbiakban INE], 2017. 08. 06. Forrás: www.ine.gob.bo/index.php/notas-de-prensa-y-monitoreo/item/1141-gas-natural-zinc-y-soya-representan-el-54-8-de-las-exportaciones-bolivianas (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)

⁴⁰ International Energy Agency (2003): *South American Gas – Daring to Tap the Bounty*. Paris, OECD/IEA. 128.

⁴¹ Population density. The World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST> (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)

⁴² Indicadores de pobreza y desigualdad FGT estimados por el método de línea de pobreza según área geográfica: 1996–2014. *UDAPE*. Forrás: www.udape.gob.bo (Letöltés ideje: 2016. 05. 06.)

⁴³ La población de Bolivia se mantiene joven. *INE*, 2017. 07. 11. Forrás: www.ine.gob.bo/index.php/notas-de-prensa-y-monitoreo/item/732-la-poblacion-de-bolivia-se-mantiene-joven (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)

⁴⁴ *The World Factbook*, 2015.

Washington D. C., CIA.

⁴⁵ THORNETT, Robert C. (2009): *Bolivia in Motion. Migration Patterns of a Nation in Flux*. USA, George Mason University. 2.

begyűrűzött. Bolíviaiak tömegei veszítették el megélhetésüket, a gazdasági kudarcba azonban a katonai diktatúra is belebukott. Az 1982-től helyreálló civil irányítás azonban nem teremtett/teremthetett azonnali gazdasági gyarapodást. Sőt a politikai rendszerváltásoknak gyakran nemcsak előzménye, hanem kísérőjelensége is a gazdasági krízis, bár a lakosság hajlamos azt hinni, hogy a demokratikus keretek automatikusan (és rövid időn belül) jobb életminőséget jelentenek. Bolívia a 20. század utolsó harmadára súlyosan eladósodott. Az ország külső adóssága 4,6 milliárd dollárra rúgott 1986-ban.⁴⁶ Így a civil elnökök időszaka adósságválsággal és hiperinflációval kezdődött. Az infláció mértéke 1984-ben 2177%, 1985 első hat hónapjában 8170% volt.⁴⁷ A kormány külföldi segítség után nézett. Az IMF-támogatások feltétele azonban a költségvetési kiadások csökkentése, kisebb és olcsóbb állam kialakítása volt, ami az állami kézben levő gazdasági területek magánbefektetők előtti megnyitását eredményezte, illetve azt, hogy a bolíviai vezetés a társadalmi felzárkóztatásra szánt összegeket jelentősen csökkentette. Az 1990-es években és a 2000-es évek elején felerősödő privatizációs folyamatok tovább nyitották a társadalmi ollót. A feszültség az úgynevezett bolíviai vízháborúban tört felszínre.

2000-ben magánkézre került Bolívia negyedik legnépesebb városának, Cochabambának a vízellátása. A multinacionális Bechtel nem volt tisztában a helyi viszonyokkal és a lakosok anyagi lehetőségeivel. Azzal a deklarált céllal, hogy a rendelkezésre álló rendszert karbantarthassa és fejlessze, az árakat megemelte. Ami a külföldieknek csekélységnek tűnt, a cochabambai lakosok számára megfizethetetlennek bizonyult. A feszültség felkeléssé eskalálódott, amely során a Bechtel a városból távozni kényszerült, a vízműveket újra állami kézbe vették, és helyreállították a korábbi árszabást. A cochabambai események az erőforrásokért folytatott küzdelmek (vízkonfliktus, vízháború) példájává váltak Latin-Amerikában, olyan precedenssé, amely azt mutatja, hogy a lakosság egy multival szemben is sikereket érhet el.⁴⁸ A felkelés hatása nem állt meg a város határainál, hozzájárult a bolíviai ellenzék megerősödéséhez s ezáltal Evo Morales 2005-ös választási győzelméhez.⁴⁹

A politikus a vízzel kapcsolatban így fogalmazott: „Az nem lehet, hogy az alapszolgáltatások magánkézbe kerüljenek. Nem értem, a korábbi vezetők hogy privatizálhatták ezeket,

⁴⁶ HUDSON, REX A. – HANRATTY, DENNIS M. eds. (1991): *Bolivia – a Country Study*. Washington D. C., Library of Congress. xviii.

⁴⁷ KLEIN 2011, 241.

⁴⁸ FINNEGAN, WILLIAM (2002): Leasing the Rain. *The New Yorker*, 2002. 04. 08. Forrás: www.newyorker.com/magazine/2002/04/08/leasing-the-rain (Letöltés ideje: 2019. 10. 18.); SHULTZ, JIM (2003): Bolivia: The Water War Widens. *NACLA Report on the Americas*, Vol. 36, No. 4. 34–37.; SADIQ, SHERAZ (2002): Timeline: Cochabamba Water Revolt. *PBS*. Forrás: www.pbs.org/frontlineworld/stories/bolivia/timeline.html (Letöltés ideje: 2017. 09. 30.)

⁴⁹ A 20. század végén és a 21. század elején tömegdemonstrációkkal és politikai vezetőcserékkel kísért krízis robbant ki. Hugo Banzer (1926–2002), a hetvenes évek katonai diktátora, aki két évtizeddel később választások útján vált újra az ország elnökévé, 2001-ben lemondott. Bár megromlott egészségre hivatkozott, döntésében kétségtelenül szerepet játszott a cochabambai vízháború. Gonzalo Sánchez de Lozada 2003-ban szintén távozni kényszerült a hatalomból – az úgynevezett gázháború miatt. A bolíviai vezetés az Amerikai Egyesült Államokba és Mexikóba szeretett volna gázt exportálni egy Chile felé haladó vezeték megépítésével. Amikor a hír kiszivárgott, tüntetések sora indult el, La Pazt és más városokat blokád alá vették a tüntetők. Lásd DÖMÉNY ZSUSZA (2007): Bolívia. 2003 az erőszak éve. In DÖMÉNY ZSUSZA: *Latin-Amerika balra át!*? Budapest, MTA. 58–62. A kormány bevetette a hadsereget, több mint 60 halális áldozat volt. Sánchez Lozadának mennie kellett. 2005-ben lakossági tiltakozások nyomására utódja, Carlos Mesa elnök is kénytelen volt lemondani. A 2005-ös választásokkal átrendeződött a bolíviai politikai aréna.

különösen a vízellátást. A víz természeti kincs. Víz nélkül nem élhetünk. Következésképpen a víz nem lehet privát. Attól a pillanattól kezdve, hogy magánkézen van [és magánprofitot termel], sérülnek az emberi jogok. A vízellátásnak közszolgáltatásnak kell lennie.”⁵⁰

Az új elnök prioritásai közé tartozott a társadalmi különbségek mérséklése. A társadalmi olló két szarát úgy közelítette, hogy alulról és felülről is szorította. Ez a szegényebb rétegeknek kedvezett, a tehetősebbeknek viszont nem.

1. táblázat

Szegénységi statisztikák Bolíviában, 2000–2014

%	2000	2007	2014
Szegénységküszöb alatt	66,38	60,17	39,26
Mélyszegénységben	45,16	37,70	17,26
Szegénység vidéken	87,02	77,29	57,56

Forrás: UDAPE

Bár a mutatók némileg már a 21. század elején is javultak, jelentős elmozdulás Evo Morales első két elnökségi ciklusa alatt tapasztalható (2006–2009 és 2009–2014). A legnagyobb csökkenés a mélyszegénység esetében történt, ami arra enged következtetni, hogy a kormány megtalálta a marginalizált csoportokat, és hatékony segítséget nyújtott. A CEPAL számításai szerint 2010 és 2014 között a latin-amerikai országok többségében csökkent a szegénység. Leginkább Uruguayban (–14,9%), Peruban (–9,8%) és Chilében (–9,1%). Bolíviában is mérséklődött (–6,4%, 2009–2013). Ugyanakkor a szegénység nőtt Hondurasban (2,3) és Mexikóban (2,9%).⁵¹ Mindezek ellenére Bolívia továbbra is Latin-Amerika legszegényebb országai közé tartozik. Az ezredfordulón a vidéki háztartások 74%-a nem rendelkezett elektromos energiával. A városiak esetében ez az arány 22%-ot ért el.⁵² Az egy főre jutó GDP 3105 dollár volt devizaárfolyamon (2016).⁵³ Bolíviában a várható élettartam a 21. században gyorsabban nőtt, mint a régió más országaiban (64 év, 2005; 71 év, 2017), azonban az ország nemcsak a latin-amerikai átlag alatt van (75 év), hanem továbbra is a legalacsonyabb értékkel rendelkezik Dél-Amerikán belül.⁵⁴

Lula volt brazil elnök egyszer úgy fogalmazott, hogy az államra nem a gazdagoknak, hanem a szegényeknek van szükségük. Az állam feladata pedig az, hogy a leginkább rászorulókat felkarolja.⁵⁵ Kérdés persze, hogy a támogatási rendszer meddig tartható fenn: jut-e elegendő pénz a társadalmi felzárkózásra a kedvezőtlen gazdasági körülmények mellett is?

⁵⁰ *Discurso inaugural. Presidente Evo Morales Ayma*, 2006. Bolivia, Ministerio de Relaciones Exteriores y Cultos de Bolivia. 14.

⁵¹ CEPAL (2016): *Panorama Social de América Latina, 2015*. (LC/G.2691-P). Santiago, Comisión Económica para América Latina y el Caribe. 20.

⁵² International Energy Agency 2013.

⁵³ GDP per capita (current US\$). The World Bank. Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=BO> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁵⁴ La esperanza de vida del país subió de 64 a 71 años. *Página Siete*, 2017. 06. 15. www.paginasiete.bo/sociedad/2017/6/15/esperanza-vida-pais-subio-anos-141224.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁵⁵ *Luis Inacio Lula da Silva*. Presidentes de Latinoamérica. Occidente producciones, SADOP – Suterh coproducción. Riporter: Daniel Filmus.

Bolívia jelenlegi kilátásai nem rosszak. Több mint egy évtizede évi átlagos gazdasági növekedése 5%-os, 2016-ban 4,3%-os.⁵⁶ Utóbbival a legmagasabb növekedési rátát produkálta Dél-Amerikában akkor, amikor Latin-Amerika és a Karib-térség egészének általános mutatója –0,7% volt.⁵⁷

Politika és régiók

Evo Morales 2005-ös megválasztása mérföldkőnek tekinthető Bolívia történetében. Olyan politikus került az elnöki székbe, aki elődeitől eltérően nyíltan szocialista nézeteket vall, és bennszülött, aymara származású. Emellett úgy nyert, hogy nem volt szükség második fordulóra, mert az első körben megszerezte a szavazatok többségét (53,74%).⁵⁸ Erre nem volt precedens az 1982 óta tartó civil irányítás alatt.

Morales ambiciózus politikai, társadalmi és gazdasági reformokat hirdetett, amelyeket felülről, nagyobb állami szerepvállalás révén kívánt elérni.⁵⁹ „Meg akarjuk változtatni Bolíviát, de nem puskagolyókkal, hanem szavazatokkal.”⁶⁰ A korábban már említett újra-elosztó tevékenység mellett megerősítette az állam szerepét a gazdaságban; államosította a kulcságazatokat, benne a földgázszektort.

Morales később a 2009-es és 2014-es elnökválasztásokat is megnyerte, a hivatalos végeredmény szerint a szavazatok 64,08, illetve 61,04%-ával.⁶¹ A magas százalékos arányok ellenére az országon belül jelentős regionális különbségek mutatkoztak. A hegyvidéki rész, az ország nyugati fele Morales felé húzott, Kelet-Bolívia viszont kevésbé támogatta.

Bolívia több régióból áll. Az ország nyugati részén az Andok vonulatai húzódnak, keleti fele azonban sík. Utóbbinak északi részét trópusi őserdő fedi, délen viszont kevésbé csapadékos, szavannás területeket találhatunk. Bolíviában hagyományosan a nyugati területeknek volt nagyobb kulturális és gazdasági jelentősége. Ideköthető az inka civilizáció; itt voltak a legfontosabb városok, illetve az ezüst- és ónbányák. A keleti, ritkán lakott fennsík sokáig értéktelen területnek számított. A perspektíva és az erőviszonyok a kinin- és kaucsuklázzal kezdtek megváltozni. A 19. századi kininboom a hegyvidék és síkság közötti völgyekben (Yungas) alakult ki. Az ezt követő, a 19. század végén és 20. század elején lezajló kaucsukláz az első olyan gazdasági ciklus volt Bolíviában, amely már a síkvidékhez kötődött. A kinin- és kaucsukkitermelés felfutása azért is kiemelendő, mert nem ásványcikkelt alkotta, hanem növényekre alapozott gazdasági ciklusok voltak, továbbá mert a kinin és a kaucsuk kezdték Bolívia gazdasági súlypontját keletebbre tolni. Mára Kelet-Bolívia gazdaságilag erősebb az ország nyugati felénél (földgázboom). Népessége is megnőtt, itt található az ország legnagyobb

⁵⁶ BARRÍA, Cecilia (2017): Bolivia: 3 claves del éxito económico del país que más crece en América del Sur. *BBC Mundo*, 2017. 10. 25. Forrás: www.bbc.com/mundo/noticias-41702389 (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁵⁷ GDP growth (annual %). The World Bank. Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁵⁸ Bolivia. Presidential Election, 2005. *Electoral Geography*. Forrás: www.electoralgeography.com (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)

⁵⁹ Lásd LEHOCZKI Bernadett (2009): Bolívia: bel- és külpolitikai változások Evo Morales elnöksége alatt. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 5. sz. 3–13.

⁶⁰ *Discurso inaugural* 2006, 12.

⁶¹ Bolivia. Presidential Elections, 2009, 2014. *Electoral Geography*. Forrás: www.electoralgeography.com (Letöltés ideje: 2017. 05. 12.)

városa: Santa Cruz. A korábban lenézett cambák (magashegyi fennsík/magasföld lakói) nem szívesen áldoznak a nyugati részekben lakó collák felzárkóztatására.

A *collák* (az Inka Birodalom Collasuyo nevű régiójából ered a szó) az ősidők óta indiánok lakta régiók lakosai, ma is leginkább indián származásúak. A cambák általában európai gyökerekkel rendelkeznek, azaz fehérek vagy meszticek. Nem elhanyagolható, hogy Latin-Amerikában talán éppen Bolíviában a legerőteljesebb a faji diszkrimináció, s ezt a két csoport és a két régió szembenállása tovább erősíti. Az utóbbi évek konfliktusainak e faji diszkrimináció, a kulturális/történelmi ellentétek és a szövegben említett nagy gazdasági különbség a főbb forrásai.

Evo Morales, illetve az általa képviselt központi újraelosztási politikák a keleti részekben nem találtak osztatlan támogatásra. Sőt erősödőben van az az elképzelés, hogy a központi kormányzat a hegyvidék érdekeit képviseli a fennsík rovására. Részben ebből fakad, hogy szeparatista mozgalmak is felütötték fejüket, ezek legfontosabbja a *Movimiento Nación Camba de Liberación*, amely Santa Cruz megye függetlenségéért és a kokahasználat hagyománya ellen harcol. Hozzá kötődött a Magyarországon jól ismert Eduardo Rózsa Flores (Santa Cruz, 1960 – Santa Cruz, 2009).

Úgy tűnik, Evo Morales és a bennszülött politikai mozgalmak támogatottsága nemcsak az ország keleti részeiben csökken(t). A népszámlálási adatok érdekes támpontul szolgálhatnak. A 2001-es népszámlálás során a lakosság 64%-a vallotta magát bennszülöttnek.⁶² Mesztic kategória nem volt: fehér és bennszülött között lehetett választani. 2012-ben hasonló feltételek mellett már csak a bolíviaiak 40,58%-a tartotta magát bennszülöttnek.⁶³ Az ok természetesen nem az, hogy az őslakosok ilyen mértékben tűntek volna el 11 év alatt, hanem az, hogy a bolíviaiak, akik közül sokan vérségi alapon a köztes, tehát a mesztic kategóriába tartoznának, annak hiányában, politikai preferencia miatt választották a bennszülött opciót a 21. század elején. A jelentősen eltérő 2012-es adatok a politikai nézetek változására utalnak. Ugyanakkor a 2014-es választási eredmények Morales és a *Movimiento al Socialismo* párt biztos győzelmét hozták. A MAS újra megszerezte a szavazatok többségét, kétharmados kongresszusi többséggel rendelkezik.⁶⁴

Bolívia kilenc tartományból áll, ezek közül hatot a függetlenségi harcok kiemelkedő alakja, Antonio José de Sucre marsall hozott létre 1826-ban (La Paz, Oruro, Potosí, Cochabamba, Chuquisaca és Santa Cruz). Oruro kivételével mind a gyarmati időszakban létező, igazságszolgáltatási-adminisztratív egységeken alapulnak.⁶⁵ Az északkeleti Beni és a déli Tarija tartományokat nem sokkal később, még a 19. század első felében alakították ki. Az ország északi részén elhelyezkedő Pandót azonban csak 1938-ban.⁶⁶ Létrehozásának célja minden bizonnyal a trópusi részek gazdasági fejlődésének előmozdítása, illetve az ország politikai hierarchiájában való megerősítése volt.

⁶² MALAMUD, Carlos (2013): Bolivia no es país para mestizos. *Asociación Internacional para la Gobernanza, la Ciudadanía y la Empresa*, 2013. 01. 14. Forrás: www.aigob.org/bolivia-no-es-pais-para-mestizos/ (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)

⁶³ INE (2013): *Principales resultados del Censo Nacional de Población y Vivienda 2012*. 50.

⁶⁴ *The World Factbook*, 2016.

⁶⁵ URENDA DÍAZ, Juan Carlos (2007): *Autonomías departamentales*. Santa Cruz, La Hoguera. 257–258.

⁶⁶ A tartomány José Manuel Pando bolíviai politikus és felfedező nevét viseli, aki 1899 és 1904 között irányította az országot.

A tartományok között jelentős eltérések mutatkoznak. A legnagyobb (Santa Cruz, 370 000 km²) és a legkisebb tartomány (Tarija, 37 000 km²) között tízszeres a különbség. Pando és Beni a legritkábban lakottak (1,7 fő/km², illetve 2 fő/km²), míg Cochabamba népsűrűsége az előbbieket tizenhatszorosa (31,7 fő/km²). A legtöbbben La Paz (2,7 millió) és Santa Cruz tartományokban (2,66 millió) élnek. Ugyanakkor Beni lakossága alig haladja meg a 100 000 főt. A felsorolt különbségek ellenére minden tartomány ugyanannyi szenátort választ.⁶⁷

Evo Morales jelöltségét a 2014-es elnökválasztáson hivatalosan azzal támasztották alá, hogy az új alkotmány életbe lépése óta, azaz 2009-től kell számolni az elnöki ciklusokat. Így Morales első, 2006–2009-es elnöksége figyelmen kívül hagyandó, következésképpen a politikus nem szegi meg az alaptörvény 168. cikkelyét, amely kimondja, hogy az ország elnökét – egymást követő ciklusok esetében – csak egyszer lehet újraválasztani.

2016-ban ünnepelte Morales egy évtizedes elnökségét, s ugyancsak ebben az évben voksolhattak a bolíviaiak arról, hogy szeretnék-e a 2009-es alkotmányt módosítani abból a célból, hogy jelenlegi elnökük a 2019-es választásokon is indulhasson. A népszavazás nagyon szoros eredményt és egy megosztott államot mutatott. A nyugati La Paz, Oruro és Cochabamba megyék Moralest támogatták, az őket keletről félhold alakban körülvevő Pando, Beni, Santa Cruz, Chuquisaca, Tarija és Potosí megyék viszont nem. Az alkotmány-módosítást végül a lakosság elvetette (51,29% nem és 48,71% igen szavazat ellenében).⁶⁸ Morales elnök ezért új alternatívákat keres a választásokon történő indulásához, a lakosság azonban úgy tűnik, nem szeretné a politikai szféra további beszűkülését.

Oktatás

A bolíviai kormány prioritásként kezeli az oktatást. Az erre fordított összegek a GDP 6,3%-ának feleltek meg 2006-ban, Evo Morales elnökségének első évében. 2008-ra ez 6,9, majd 2011-re 8,1%-ra emelkedett.⁶⁹ 2014-ben a lassuló gazdasági növekedés mellett is 7,3%-kal számolhatunk.⁷⁰ A hangsúlyt a bolíviai vezetés az alapfokú iskolákra és az analfabetizmus felszámolására helyezte. Az írni-olvasni nem tudók országos aránya jelenleg 5% körül mozog. A 2009-es bolíviai alkotmány 5. cikkelye kimondja, hogy az ország hivatalos nyelve a spanyol és az összes, az ország területén beszélt indián nyelv. Utóbbiakból harminchatot sorol fel tételesen, szerepel többek között a kecsua, az aymara és a guaraní.

Morales hatalomra jutásával felértékelődtek a helyi nyelvek, s általánosságban a bennszülött kultúrák és hagyomány. Például az aymara politikus minden hivatalos elnöki beiktatását bennszülött beiktatási ünnepség előzte meg. Ezeket a prehispán Tiahuanaco romjai

⁶⁷ Estado Plurinacional de Bolivia (2014): *Un pincelazo a las estadísticas, con base a datos de censos. Censo Nacional de Población y Vivienda 2012*. INE. 5.

⁶⁸ Bolivia. Constitutional Referendum, 2016. Forrás: www.electoralgeography.com/new/en/bolivia2016/2016_Bolivian_referendum_map.png (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)

⁶⁹ BTI (2016): *Bolivia Country Report*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung. 21.

⁷⁰ Érdekeség, hogy Bolívia egész Latin-Amerikában a második oktatásra legtöbbet költő ország Kuba mögött: Kuba 12,8% (2010), Bolívia 7,3% (2014), Latin-Amerika és a Karib-térség általában 5,2% (2013). Forrás: Gasto público en educación, total (% del PIB). Banco Mundial. Forrás: <https://datos.bancomundial.org/indicador/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=BO-CU-CL-ZJ-PY-PA-EC> (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)

között, La Paztól mintegy 60 km-re tartották.⁷¹ Az indián múlt nemcsak (intő) példa, hanem Morales számára a 21. századi Bolívia alapja, a társadalmi kohézió kiindulópontja. A kohézió kialakításának szükségességében minden bizonnyal egyetértenek a bolíviai politikusok, ennek alapszövetét azonban Moralesszel szemben mások inkább a meszticizálódásban látják, számukra nem vonzó egy bennszülöttek által vezetett indián Bolívia képe.

Országhatárok

Közös nevező lehet ugyanakkor az országhatárok kérdése; a tengerpart visszaszerzésére támasztott igény. Függetlenedése óta Bolívia jelentős területi veszteségeket szenvedett: a változatos és egymással csekély kapcsolatban álló régiókkal rendelkező 2,3 millió km²-es ország⁷² a felére zsugorodott. Mindegyik szomszédos állam (Brazília, Paraguay, Argentína, Chile és Peru) szakított le belőle. „Barátokat kerestünk és cápákat találtunk. Darabokra törtek bennünket minden oldalról.”⁷³ Az, hogy a bolíviai történetírás és a mai Bolívia hogyan viszonyul ezekhez a területi változásokhoz, nagyban függ azok mikéntjétől (fegyveres konfliktus vagy tárgyalás eredménye) és kevésbé azok mértékétől. Brazília nagyjából félmillió km²-nyi területet szerzett több lépcsőben. Ezek az acrei konfliktus kivételével háborúskodás nélkül zajlottak. Brazília elsősorban trópusi részeket kapott, olyan vidéket, amilyennel jelenleg is rendelkezik Bolívia. Így a területváltozás nem érintette az ország általános arculatát. Ugyanez nem mondható el a tengerpartról. Az 1879–1884-es csendes-óceáni háborúban Bolívia vereséget szenvedett, s az 1904-es békében 120 000 km²-nyi terület (Bolívia tengeri kijárata) került Chiléhez. Bolívia tengertől elzárt állammá vált. „Kijutásunk a tengerhez az egész kontinens problémája. Így kell ezt a kérdést felvetni, és csakis így lehet megoldást találni rá. [...] Minden energiánkkal arra kell koncentrálnunk, hogy visszajussunk a Csendes-óceánhoz. Mert ha jól megnézzük, gondjaink jelentős része az elszigeteltségben és a fogságban gyökerezik”⁷⁴ – írta a fegyveres konfliktus után nyolc évtizeddel később a bolíviai irodalmár, Fernando Díez de Medina.

A tengerpart kérdése ma is napirenden van.⁷⁵ Nem véletlen, hogy politikai hovatartozástól függetlenül ragaszkodtak hozzá a kormányok. Egyrészt komoly gazdasági, geostratégiai és biztonságpolitikai vonzatai vannak, másrészt a közös ügy (tenger) és a közös ellenség (Chile) nagyobb kohéziót teremthet, a kormányzó politikai erő mögé állítva a lakosságot. Miután a tengerpart ügyében 2011-ben megszakadtak a tárgyalások Bolívia és Chile között,

⁷¹ ARIÑEZ, Rubén (2015): Morales y su gabinete celebran en Tiwanaku el récord de mandato. *La Razón*, 2015. 10. 21. Forrás: www.la-razon.com/nacional/Presidente-Morales-gabinete-celebran-Tiwanaku-mandato_0_2366763347.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁷² HUDSON–HANRATTY 1991, xxvii.

⁷³ DÍEZ DE MEDINA, Fernando (1962): *Bolívia y su destino*. La Paz, Burillo. 32.

⁷⁴ DÍEZ DE MEDINA 1962, 56.

⁷⁵ NAGY Sándor Gyula (2015): A Bolívia és Chile közötti határvita nemzetközi precedenst teremt? *KKI Elemzések*, 39. sz. 1–6.; SZENTE-VARGA Mónika (2016): Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században. *Nemzet és Biztonság*, 9. évf. 2. sz. 3–16.

a bolíviai kormány a hágai Nemzetközi Bírósághoz fordult.⁷⁶ Az ügy 2017-ben az írásos szakaszban tartott.⁷⁷

Bár több mint 100 éve nem rendelkezik az ország tengerparttal, a bolíviai élet része a tenger. Minden év március 23-án megemlékeznek a tenger napjáról.⁷⁸ Van az országnak flottája.⁷⁹ 2011 óta minden hivatalos bolíviai eseményen felhangzik a Tengerpart Himnusa.⁸⁰ A rászoruló családok, akik gyerekeiket rendszeresen iskolába járatják, pénzügyi támogatást (Juancito Pinto utalványt) kaphatnak. A csendes-óceáni háború gyerekhőseként ismert névadó a hivatalos adatok szerint 1867-ben született La Paz tartományban, tábori dobosként vett részt a konfliktusban, és 12 évesen, a chilei hadsereg ellen vívott ütközetben esett el. Ezzel szemben van olyan vélemény is, hogy Juan Pinto fiktív személy, akit azért találtak ki, hogy a bolíviai nemzeti érzelmeket feltüzeljék.⁸¹

Kihívások

A területi veszteségek ellenére Bolívia kiterjedése – különösen európai perspektívából – még mindig óriási: 1 millió km². A hatalmas terület, a gyéren lakott, illetve lakatlan részek – karöltve az állam és az állami kontroll gyengeségével – vonzóvá teszik az országot a szervezett bűnözés számára. A kábítószer-előállítás, a kábítószer-, fegyver- és emberke-reskedelem, illetve embercsempészet komoly kihívást jelentenek.

Az igénytelen és könnyen természetű kokacserje kultúrnövényként való hasznosítása, illetve levelének fogyasztása a prehiszán időkre nyúlik vissza. A 2009-es bolíviai alkotmány a kulturális örökség és az ország biodiverzitásának részeként, illetve a társadalmi kohézió elemének ismeri el a kokacserjét.⁸² Ugyanakkor a koka a kokain alapanyaga is. Evo Morales bolíviai elnök – akiről érdemes tudni, hogy korábban kokatermelő volt – a „koka igen, kokain nem” politikát hirdette meg. „Sarokkövei: 1. a kokalevél jótékony hatásainak elismerése és elismertetése; 2. a kokacserje ipari feldolgozása legitim célokra; 3. a koka-ültetvények »racionalizálása«, azaz önkéntes felszámolása, és más növények termesztése, illetve 4. a kokain és más kábítószerek elleni küzdelem fokozása.”⁸³

⁷⁶ FERRER, Isabel (2013): Bolivia demanda a Chile ante el Tribunal de la ONU para recuperar su salida al mar. *El País Internacional*, 2013. 04. 24. Forrás: http://internacional.elpais.com/internacional/2013/04/24/actualidad/1366795126_636025.html (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)

⁷⁷ Bolivia presenta réplica en la demanda contra Chile en la Corte de La Haya por acceso al mar. *BBC Mundo*, 2017. 03. 21. Forrás: www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-39335468 (Letöltés ideje: 2017. 04. 04.)

⁷⁸ 1879-ben ezen a napon halt hősi halált Eduardo Abaroa Hidalgo (1838–1879) a Csendes-óceáni háborúban. *The World Factbook* 2013.

⁸⁰ MOLINA, Fernando (2015): El himno al mar que canta Bolivia e irrita a Chile. *El País Internacional*, 2015. 02. 23. Forrás: http://internacional.elpais.com/internacional/2015/02/23/actualidad/1424727376_935994.html (Letöltés ideje: 2017. 03. 05.)

⁸¹ AGUILAR AGRAMONT, Ricardo (2014): La historia de la Guerra del Pacífico, plagada de mitos. *La Razón*, 2014. 03. 02. Forrás: www.la-razon.com/index.php?url=/suplementos/animal_politico/historia-Guerra-Pacifico-plagada-mitos_0_2006799439.html (Letöltés ideje: 2017. 05. 07.)

⁸² *Constitución Política del Estado Plurinacional* 2009. Bolívia, Estado Plurinacional de Bolívia. Artículo 384.

⁸³ RIBANDO, Claire M. (2007): *Bolívia: Political and Economic Developments and Relations with the United States*, CRS Report for Congress. USA, Congressional Research Service. 15.

Jelenleg a világ legnagyobb kokain-előállítói Kolumbia, Peru és Bolívia. Miután az Amerikai Egyesült Államok kábítószerpiacán a mexikói kartellek vették át a vezető szerepet, a kolumbiai és más dél-amerikai drogbandák egyre inkább Brazília, Argentína és ezeken az országokon keresztül Európa felé orientálódnak. Bolívia elhelyezkedése ebben a kereskedelemben ideális: határos Brazíliával és Argentínával is. Előbbi a világ második legnagyobb kábítószer-fogyasztója, míg utóbbiban bővül legnagyobb mértékben a kábítószerpiac.⁸⁴ A 21. században tehát Latin-Amerika már nemcsak drogelőállító és -el látó funkciót tölt be, hanem fogyasztóvá is vált, ehhez kötődnek a brazil és argentin adatok.

A kábítószerekkel kapcsolatos fellépés, a latin-amerikai államok drogpolitikája nem (lehet) független az Amerikai Egyesült Államoktól. Utóbbi továbbra is a legnagyobb piac az amerikai kontinensen. Vannak, akik úgy vélik az észak-amerikai országban, hogy ha kevesebb kábítószer érkezne Latin-Amerikából, csökkenhetne a drogfüggők száma. Gyors fellépést sürgetnek, ami inkább az erőszakos és látványos megoldások (drogbárók eliminálása, ültetvények permetezése stb.) választására sarkallja a szubkontinens kormányait annak ellenére, hogy ezek a lépések nem feltétlenül hatékonyak, és belső társadalmi feszültségeket generálhatnak.⁸⁵

„Tudjuk és meg vagyunk győződve arról, hogy a kábítószer-kereskedelem árt az emberiségnek, de a kábítószer-kereskedelem elleni harc, a kábítószer elleni harc, maga a kokain elleni harc nem válhat az Amerikai Egyesült Államok számára olyan ürggyé, amelynek révén uralkodik és elnyomja népeinket. Valós párbeszédet akarunk, elnyomás, zsarolás és feltételszabás nélkül.”⁸⁶ – nyilatkozta Morales 2006-os beiktatási beszédében. Két évvel később, 2008-ban az elnök felfüggesztette a *Departamento Antidroga de los Estados Unidos* (DEA) bolíviai működését,⁸⁷ kiutasította továbbá az Amerikai Egyesült Államok bolíviai nagykövetét. Egyúttal azt is nyilvánvalóvá tette, hogy a bolíviai vezetés a kábítószer-ellenes harcot önállóan, az Amerikai Egyesült Államok nélkül kívánja megvívni.

A 2017. március 1-jei új törvényi szabályozás (*Ley General de la Coca*) azonban kéréseket vet fel a folyamat mikéntjéről. A legális ültetvények területét 12 000 hektárról 22 000-re növelnék. A tervek szerint az így megtermelt leveleket csakis legálisan használnák fel, azonban az országban működő kokain-előállító üzemek, illetve a brazil és argentin kábítószerpiac közelsége s az ezekből származó anyagi előnyök nyilvánvalóvá teszik, hogy a koka egy része kokain-alapanyag lehet.

A kilátásokon tovább ronthat a korrupció. Evo Morales zéró toleranciát hirdetett, és „megpróbálta a korrupcióellenes intézményi és jogi kereteket is megerősíteni. 2006-ban Bolíviában antikorrupciós államtitkárságot hoztak létre, amelyet 2009-ben minisztériumi szintre emeltek (intézményi átláthatóság és korrupcióellenes harc minisztériuma – *Ministerio de Transparencia Institucional y Lucha Contra la Corrupción*)”.⁸⁸ 2017 szeptemberében

⁸⁴ McDERMOTT, Jeremy (2014): Bolivia: The New Hub for Drug Trafficking in South America. *InsightCrime.org*, 2014. 10. 16. Forrás: www.insightcrime.org/investigations/bolivia-the-new-hub-for-drug-trafficking-in-south-america (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)

⁸⁵ A mexikói kábítószer-politikáról lásd SZENTE-VARGA Mónika (2015): A jaguár karmai közt – Mexikó a 2010-es években. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf. 6. sz. 49–56.

⁸⁶ *Discurso inaugural* 2006.

⁸⁷ Evo Morales suspendió las actividades de la DEA en Bolivia. *La Nación*, 2008. 11. 01. Forrás: www.lanacion.com.ar/1065652-evo-morales-suspendio-las-actividades-de-la-dea-en-bolivia (Letöltés ideje: 2017. 05. 15.)

⁸⁸ BTI 2016, 27.

törvényt adtak ki az átláthatóságról és a korrupcióellenes harcról.⁸⁹ Ugyanakkor az ország besorolása a Corruption Perception Indexen nem sokat változott. Legtöbbször a 100. hely körül végez: 2008-ban a 102., 2015-ben a 99., 2016-ban a 113. volt a listán.

A korrupció visszaszorítását gátolja többek között a fatalizmus („úgysem lehet mit tenni”), és az is, hogy bizonyos mértékben társadalmilag is elfogadott. A bolíviaiak egyharmada fizetett kenőpénzt 2010-ben. Ez a kiadás természetesen a szegényebb családokat jobban sújtja, mert kénytelenek jövedelmüknek nagyobb hányadát *mordida* fizetésére fordítani.

Komoly aggodalomra adhat okot, hogy az ország lakosai a legkorruptabb entitásnak (2013) a rendőrséget tartják (86%), illetve igen magas százalékokat kaptak a törvényhozás (68%), a bíróságok (76%), a köztisztviselők (69%) és a politikai pártok (78%).⁹⁰ Bolívia, az elnök célkitűzéseivel ellentétben, nem vált kevésbé korrupttá. „A politika a nép szolgálatának tudománya; szolgálni kell a népet, nem élni belőle. Lehet a *politikának* élni, de nem szabad a *politikából* élni”⁹¹ – mondta Morales. A célok és a jelenlegi állapotok között hatalmas szakadék tátong, amely erodálja az elnök támogatottságát, illetve további társadalmi feszültségek forrása.

Külkapcsolatok

A 21. századi bolíviai belpolitikai változások a külpolitikára is hatással voltak. Evo Morales elnökségeinek külpolitikai prioritásai között szerepel a bennszülöttek jogainak és érdekeinek felkarolása, a kulturális sokszínűség, a természeti kincsek védelme, a fenntartható fejlődés, a tengeri kijárat biztosítása Bolívia számára, illetve a nemzetközi rendszerben tapasztalható aszimmetriák csökkentése.⁹²

Bolívia láthatósága és aktivitása nőtt a multilaterális fórumokon, különösen az ENSZ-ben. Kezdeményező szerepe volt abban, hogy 2010-ben az Egyesült Nemzetek Szervezetében emberi jogként ismerték el a tiszta ivóvízhez és megfelelő szennyvízelvezetéshez jutás jogát. A bolíviai kormány továbbá elérte, hogy az ENSZ 1961-es egyezménye esetében, amely a tradicionális kokalevélrágás felszámolására kötelezi a kormányokat, a bolíviai öslakosok kivételt képezzenek.

Az utóbbi évtizedben a külkapcsolatok romlása jellemezte a bolíviai–chilei és a Bolívia–USA-viszonyt,⁹³ új partnereként jelentkezett viszont Irán és Kína. Bár a kínai–bolíviai diplomáciai kapcsolatok már 1985-ben létrejöttek, csak a 21. században erősödtek meg. Evo Morales még első beiktatása előtt Pekingbe látogatott, azóta több alkalommal, 2011-ben

⁸⁹ Ley de unidades de transparencia y lucha contra la corrupción. Ley No 974 del 04 de septiembre de 2017. Forrás: www.derechoteca.com/gacetabolivia/ley-no-974-del-04-de-septiembre-de-2017/ (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁹⁰ Ley de unidades de transparencia y lucha contra la corrupción. Ley No 974 del 04 de septiembre de 2017.

⁹¹ *Discurso inaugural* 2006, 14.

⁹² *Plan Estratégico Institucional 2013–2017. Política Exterior Soberana para Vivir Bien* (2012). La Paz, Estado Plurinacional de Bolivia. 19–23.

⁹³ CEPPI, Natalia (2014): La política exterior de Bolivia en tiempos de Evo Morales Ayma. *Si Somos Americanos*, Vol. 14, No. 1. 127. DOI: 10.4067/S0719-09482014000100007

és 2013-ban is járt az országban.⁹⁴ Bolívia többek között kávé, szóját és kinoaát exportálna Kínába, míg a kínai felet a bolíviai infrastruktúra (vasút-, autópálya-építés) és a bányászat terén jelentkező üzleti lehetőségek vonzzák. Bolívia 2016-ban küldte első lítiumszállítmányát Kínába, és mindkét fél célja a kétoldalú (nem csak kereskedelmi) kapcsolatok erősítése. Bolívia nagyobb lítiummezővel rendelkezik, mint a piacot uraló Chile és Argentína, ugyanakkor a kitermelőhely még megépítésre vár a Salar de Uyuni sómezőön.⁹⁵ Kivitelezésébe kínai vállalatot is bevonhat a bolíviai vezetés. A tervek szerint Evo Morales hivatalos látogatást tesz Kínában 2018-ban, és a bilaterális kapcsolatokat stratégiai szintre emelik.⁹⁶

Morales hatalomra jutásával a bolíviai–kubai viszony kiemelt jelentőségűvé vált, a bolíviai vezető a szocialista Kubára példaképként tekintett. A kétoldalú kapcsolatok egyik legsikeresebb területe az egészségügy és az oktatás: az utóbbi tíz évben közel 5000 bolíviai orvos végzett Kubában; kubai egészségügyi személyzet dolgozik különböző bolíviai helyszíneken, az általuk elvégzett vizsgálatok száma 65 millióra becsülhető.⁹⁷ A sikeres bolíviai alfabetizációs kampány is kubai tapasztalatokat vett alapul. Munkásságát elismerendő 2016-ban a kubai kormány a José Martíról elnevezett állami kitüntetést adományozta Moralesnek. Ebben az évben következett be Fidel Castro halála, a temetésen a bolíviai elnök személyesen jelen volt. A kétoldalú nexus továbbra is szoros. 2017-ben Morales kétszer járt a szigeten; tavasszal a torkából csomót távolítottak el kubai orvosok;⁹⁸ júliusban munkalátogatásra tért vissza. Ugyanebben az évben mindkét országban megemlékeztek Ernesto Che Guevara halálának 50. évfordulójáról.

Kuba mellett a Morales vezette Bolívia másik regionális szövetségese Hugo Chávez Venezuelája lett. A venezuelai elnök 2013-as halála óta a bolíviai vezetés Chávez utódját, Nicolás Madurót támogatja a vele kapcsolatos egyre élesebb nemzetközi kritikák ellenére.

Már 2006-ban, közvetlenül megválasztása után kijelentette Morales, hogy George W. Bush terrorista, mert más államok ügyeibe fegyveresen avatkozik be. Külügyminiszterét, Condoleezza Rice-t pedig ironikusan *Doña Condolencias* (résztét) néven emlegette.⁹⁹ A retorikai harc tehát beiktatása előtt megkezdődött annak ellenére, hogy az Amerikai Egyesült Államok Bolívia legfontosabb kereskedelmi partnerei közé tartozik. A bolíviai export esetében a harmadik (12%), az import viszonylatában negyedik helyen (10%) talál-

⁹⁴ CHALUP LIENDO, Guillermo Jorge (2015): Thirtieth Anniversary of China-Bolivia Diplomatic Relations: A Broader Diplomatic Agenda. *China Today*, 2015. 06. 24. Forrás: www.chinatoday.com.cn/english/columns/2015-06/24/content_693402.htm (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁹⁵ SANDERSON, Henry – CHIPANI, Andrés (2016): Bolívia realiza su primer envío de litio a China. *Los Tiempos*, 2016. 08. 18. Forrás: www.lostiempos.com/actualidad/economia/20160818/bolivia-realiza-su-primer-envio-litio-china (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁹⁶ Bolivia's Evo Morales to visit China in 2018. *The Santiago Times*, 2017. 08. 17. Forrás: <http://santiagotimes.cl/2017/08/17/bolivas-evo-morales-to-visit-china-in-2018/> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.) Továbbá a bolíviai külügyminisztérium weboldálán található tájékoztató. Ministerio Relaciones Exteriores. (2017. 08. 15.) Forrás: www.cancilleria.gob.bo/webmre/node/2175 (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁹⁷ VÁZQUEZ, Natasha (2016): Bolivia, Cuba y el futuro latinoamericano. *Sputnik*, 2016. 05. 23. Forrás: <https://mundo.sputniknews.com/ensayos/201605231059975797-bolivia-cuba/> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁹⁸ Ministro: La operación de Evo Morales en Cuba resultó un éxito. *CNN Español*, 2017. 04. 01. Forrás: nnespanol.cnn.com/2017/04/01/ministro-la-operacion-de-evo-morales-en-cuba-resultado-un-exito/ (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)

⁹⁹ Evo Morales llama 'terrorista' a Bush y denuncia una guerra sucia de EEUU. *El Mundo*, 2005. 12. 30. Forrás: www.elmundo.es/elmundo/2005/12/29/internacional/1135884558.html (Letöltés ideje: 2017. 07. 18.)

juk 2015-ben.¹⁰⁰ Érdekes, hogy az Amerikai Egyesült Államokba irányuló bolíviai kivitel 193%-kal nőtt 2006 és 2015 között.¹⁰¹

Az Európai Unió és Bolívia kapcsolata sem feszültségmentes. Az Unió többször megkérdőjelezte már a bolíviai igazságszolgáltatás függetlenségét, és bírálta a véleménynyilvánítás szabadságának korlátozását. 2017 novemberében Németország, Nagy-Britannia és Svédország La Pazba akkreditált nagykövetei és az Európai Unió bolíviai képviselője meglátogatták az ellenzéki *Página Siete* újságot, és a szabad és kritikus sajtó mellett emelték fel hangjukat. Morales nyilvánosan tiltakozott, mondván, az akció az ország belügyeibe történő beavatkozás.¹⁰² Ugyanakkor Bolíviának komoly érdekei fűződnek ahhoz, hogy az Unióval való viszony jelentősen ne romoljon, hiszen az EU kritikus területen nyújt fontos anyagi támogatást. A 2014–2020-as időszakra 281 millió euró az előirányzott költségvetés, amelyet elsősorban az igazságügy reformjára, a kábítószeres elleni harcra és az integrált vízgazdálkodásra szánának.¹⁰³

Bolívia külpolitikai stratégiája kimondja, hogy az ország horizontális kapcsolatokra törekszik a kölcsönös tisztelet alapján. Részben ez a cél – többek között az Amerikai Egyesült Államoktól való gazdasági és politikai függés mérséklése – motiválja Bolívia aktív részvételét a különböző szubregionális és regionális amerikai szervezetekben és fórumokon. Tagja többek között az Amazonasi Együttműködési Szerződés Szervezetének, az Andok Községnek, a Dél-amerikai Nemzetek Uniójának, a Latin-amerikai Integrációs Társulásnak és a Latin-amerikai és Karibi Államok Községének.¹⁰⁴ 2006-ban belépett az ALBA (Bolívari Szövetség a Mi Amerikánk Népei Számára) szervezetbe, amelynek elnevezésébe bolíviai javaslatra került be a Népek Kereskedelmi Szerződése kiegészítés. Az ALBA ideológiai alapjai egybevágnak a bolíviai kormány szocialista elképzeléseivel, politikai szempontból ezért érdemes kiemelten kezelni, bár Hugo Chávez és Fidel Castro halálával, illetve a venezuelai belpolitikai válság eszkalálódásával a szervezet komoly nehézségek elé néz.

Felhasznált irodalom

- AGUILAR AGRAMONT, Ricardo (2014): La historia de la Guerra del Pacífico, plagada de mitos. *La Razón*, 2014. 03. 02. Forrás: www.la-razon.com/index.php?url=/suplementos/animal_politico/historia-Guerra-Pacifico-plagada-mitos_0_2006799439.html (Letöltés ideje: 2017. 05. 07.)
- ANDERSEN, Lykke E. – MEZA, Mauricio (2001): *The Natural Gas Sector in Bolivia: An Overview*. Andean Competitiveness Project. Documento de Trabajo No. 01, Universidad Católica Boliviana.

¹⁰⁰ OEC (2015): *Bolivia*. Forrás: <http://atlas.media.mit.edu/es/profile/hs92/8716/> (Letöltés ideje: 2017. 07. 18.)

¹⁰¹ FILOMENO, Manuel (2017): Exportaciones bolivianas a Estados Unidos crecieron en 193% en nueve años. *Página Siete*, 2017. 01. 28. Forrás: <http://eju.tv/2017/01/exportaciones-bolivianas-a-estados-unidos-crecieron-en-193-en-nueve-anos/> (Letöltés ideje: 2017. 07. 18.)

¹⁰² TEDESQUI, Marcelo (2017): Tras el lío con EEUU, Evo abre otro frente con diplomáticos europeos. *El Deber*, 2017. 11. 16. Forrás: www.eldeber.com.bo/bolivia/Evo-abre-otra-polemica-con-diplomaticos-europeos-20171116-0001.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 31.)

¹⁰³ Bolívia. International cooperation and development. *European Commission*. Forrás: https://ec.europa.eu/europeaid/countries/bolivia_en (Letöltés ideje: 2017. 12. 31.)

¹⁰⁴ Lásd RACS Marianna Katalin (2014): *Változatok integrációra – az ibér-amerikai országok integrációs szervezetei 1945-től napjainkig*. Budapest, ELTE, doktori disszertáció.

- ARIÑEZ, Rubén (2015): Morales y su gabinete celebran en Tiwanaku el récord de mandato. *La Razón*, 2015. 10. 21. Forrás: www.la-razon.com/nacional/Presidente-Morales-gabinete-celebran-Tiwanaku-mandato_0_2366763347.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- BARRÍA, Cecilia (2017): Bolivia: 3 claves del éxito económico del país que más crece en América del Sur. *BBC Mundo*, 2017. 10. 25. Forrás: www.bbc.com/mundo/noticias-41702389 (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- Bolivia. Constitutional Referendum, 2016. Forrás: www.electoralgeography.com/new/en/bolivia2016/2016_Bolivian_referendum_map.png (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)
- Bolivia. International cooperation and development. *European Commission*. Forrás: https://ec.europa.eu/europeaid/countries/bolivia_en (Letöltés ideje: 2017. 12. 31.)
- Bolivia presenta réplica en la demanda contra Chile en la Corte de La Haya por acceso al mar. *BBC Mundo*, 2017. 03. 21. Forrás: www.bbc.com/mundo/noticias-america-latina-39335468 (Letöltés ideje: 2017. 04. 04.)
- Bolivia. Presidential Election, 2005. *Electoral Geography*. Forrás: www.electoralgeography.com (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)
- Bolivia. Presidential Elections, 2009, 2014. *Electoral Geography*. Forrás: www.electoralgeography.com (Letöltés ideje: 2017. 05. 12.)
- Bolivia's Evo Morales to visit China in 2018. *The Santiago Times*, 2017. 08. 17. Forrás: <http://santiagotimes.cl/2017/08/17/bolivas-evo-morales-to-visit-china-in-2018/> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- BONILLA, Heraclio (1978): Notas en torno a la historia económica y social de Bolivia (1821–1879). *Historica*, Vol. 2, No. 2. 176–177.
- BTI (2016): *Bolivia Country Report*. Gütersloh, Bertelsmann Stiftung.
- CEPAL (2016): *Panorama Social de América Latina, 2015*. (LC/G.2691-P). Santiago, Comisión Económica para América Latina y el Caribe.
- CEPPI, Natalia (2014): La política exterior de Bolivia en tiempos de Evo Morales Ayma. *Si Somos Americanos*, Vol. 14, No. 1. 125–151. DOI: <https://doi.org/10.4067/S0719-09482014000100007>
- CHALUP LIENDO, Guillermo Jorge (2015): Thirtieth Anniversary of China-Bolivia Diplomatic Relations: A Broader Diplomatic Agenda. *China Today*, 2015. 06. 24. Forrás: www.chinatoday.com.cn/english/columns/2015-06/24/content_693402.htm (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- Constitución Política del Estado Plurinacional* 2009. Bolivia, Estado Plurinacional de Bolivia.
- CONTRERAS, Manuel E. (1993): *The Bolivian Tin Mining Industry in the First Half of the 20th Century*. London, University of London.
- DÍEZ DE MEDINA, Fernando (1962): *Bolivia y su destino*. La Paz, Burillo.
- Discurso inaugural. Presidente Evo Morales Ayma*, 2006. Bolivia, Ministerio de Relaciones Exteriores y Cultos de Bolivia.
- DÖMÉNY Zsuzsa (2007): Bolívia. 2003 az erőszak éve. In DÖMÉNY Zsuzsa: *Latin-Amerika balra át!?* Budapest, MTA. 58–62.
- Estado Plurinacional de Bolivia (2014): *Un pincelazo a las estadísticas, con base a datos de censos. Censo Nacional de Población y Vivienda 2012*. INE.
- Evo Morales llama 'terrorista' a Bush y denuncia una guerra sucia de EEUU. *El Mundo*, 2005. 12. 30. Forrás: www.elmundo.es/elmundo/2005/12/29/internacional/1135884558.html (Letöltés ideje: 2017. 07. 18.)
- Evo Morales suspendió las actividades de la DEA en Bolivia. *La Nación*, 2008. 11. 01. Forrás: www.lanacion.com.ar/1065652-evo-morales-suspendio-las-actividades-de-la-dea-en-bolivia (Letöltés ideje: 2017. 05. 15.)

- FERRER, Isabel (2013): Bolivia demanda a Chile ante el Tribunal de la ONU para recuperar su salida al mar. *El País Internacional*, 2013. 04. 24. Forrás: http://internacional.elpais.com/internacional/2013/04/24/actualidad/1366795126_636025.html (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)
- FILOMENO, Manuel (2017): Exportaciones bolivianas a Estados Unidos crecieron en 193% en nueve años. *Página Siete*, 2017. 01. 28. Forrás: <http://eju.tv/2017/01/exportaciones-bolivianas-a-estados-unidos-crecieron-en-193-en-nueve-anos/> (Letöltés ideje: 2017. 07. 18.)
- FINNEGAN, Willian (2002): Leasing the Rain. *The New Yorker*, 2002. 04. 08. Forrás: www.newyorker.com/magazine/2002/04/08/leasing-the-rain (Letöltés ideje: 2019. 10. 18.)
- GALEANO, Eduardo (2005): Bolívia, a létezni akaró ország. *Ezredvég*, 15. évf. 5–6. sz. 127–129.
- Gas Natural, Zinc y Soya, representan el 54,8% de las exportaciones bolivianas. *Instituto Nacional de Estadística*, 2017. 08. 06. Forrás: www.ine.gob.bo/index.php/notas-de-prensa-y-monitoreo/item/1141-gas-natural-zinc-y-soya-representan-el-54-8-de-las-exportaciones-bolivianas (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)
- Gasto público en educación, total (% del PIB). Banco Mundial. Forrás: <https://datos.bancomundial.org/indicador/SE.XPD.TOTL.GD.ZS?locations=BO-CU-CL-ZJ-PY-PA-EC> (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)
- GDP growth (annual %). The World Bank. Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.MKTP.KD.ZG> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- GDP per capita (current US\$). The World Bank. Forrás: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GDP.PCAP.CD?locations=BO> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- HUDSON, REX A. – HANRATTY, Dennis M. Eds. (1991): *Bolivia – a Country Study*. Washington D. C., Library of Congress.
- Indicadores de pobreza y desigualdad FGT estimados por el método de línea de pobreza según área geográfica: 1996–2014. *UDAPE*. Forrás: www.udape.gob.bo (Letöltés ideje: 2016. 05. 06.)
- INE (2013): *Principales resultados del Censo Nacional de Población y Vivienda 2012*.
- International Energy Agency (2003): *South American Gas – Daring to Tap the Bounty*. Paris, OECD/IEA.
- KLEIN, Herbert S. (2011): *A Concise History of Bolivia*. Cambridge, CUP.
- La esperanza de vida del país subió de 64 a 71 años. *Página Siete*, 2017. 06. 15. www.paginasiete.bo/sociedad/2017/6/15/esperanza-vida-pais-subio-anos-141224.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- La población de Bolivia se mantiene joven. *INE*, 2017. 07. 11. Forrás: www.ine.gob.bo/index.php/notas-de-prensa-y-monitoreo/item/732-la-poblacion-de-bolivia-se-mantiene-joven (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)
- LEHOCZKI Bernadett (2009): Bolívia: bel- és külpolitikai változások Evo Morales elnöksége alatt. *Nemzet és Biztonság*, 2. évf. 5. sz. 3–13.
- Ley de unidades de transparencia y lucha contra la corrupción. Ley No 974 del 04 de septiembre de 2017. Forrás: www.derechoteca.com/gacetabolivia/ley-no-974-del-04-de-septiembre-de-2017/ (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- Luis Inacio Lula da Silva. Presidentes de Latinoamérica. Occidente producciones, SADOP – Suterh coproducción. Riporter: Daniel Filmus.
- MALAMUD, Carlos (2013): Bolivia no es país para mestizos. *Asociación Internacional para la Gobernanza, la Ciudadanía y la Empresa*, 2013. 01. 14. Forrás: www.aigob.org/bolivia-no-es-pais-para-mestizos/ (Letöltés ideje: 2017. 12. 29.)
- MCDERMOTT, Jeremy (2014): Bolivia: The New Hub for Drug Trafficking in South America. *InsightCrime.org*, 2014. 10. 16. Forrás: www.insightcrime.org/investigations/bolivia-the-new-hub-for-drug-trafficking-in-south-america (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)

- Ministerio Relaciones Exteriores. (2017. 08. 15.) Forrás: www.cancilleria.gob.bo/webmre/node/2175 (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- Ministro: La operación de Evo Morales en Cuba resultó un éxito. *CNN Español*, 2017. 04. 01. Forrás: nnespanol.cnn.com/2017/04/01/ministro-la-operacion-de-evo-morales-en-cuba-resulto-un-exito/ (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- MOLINA, Fernando (2015): El himno al mar que canta Bolivia e irrita a Chile. *El País Internacional*, 2015. 02. 23. Forrás: http://internacional.elpais.com/internacional/2015/02/23/actualidad/1424727376_935994.html (Letöltés ideje: 2017. 03. 05.)
- NAGY Sándor Gyula (2015): A Bolívia és Chile közötti határvita nemzetközi precedenst teremt? *KKI Elemzések*, 39. sz. 1–6.
- OECD (2015): *Bolívia*. Forrás: <http://atlas.media.mit.edu/es/profile/hs92/8716/> (Letöltés ideje: 2017. 07. 18.)
- PATÓ, Zsuzsanna (2000): Piping the Forest. The Bolivia-Brasil Gas Pipeline. *CEE Bankwatch Network*, 1–13.
- Plan Estratégico Institucional 2013–2017. Política Exterior Soberana para Vivir Bien* (2012). La Paz, Estado Plurinacional de Bolivia.
- Population density. The World Bank. <http://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST> (Letöltés ideje: 2017. 05. 20.)
- RACS Marianna Katalin (2014): *Változatok integrációra – az ibér-amerikai országok integrációs szervezetei 1945-től napjainkig*. Budapest, ELTE, doktori disszertáció.
- RIBANDO, Claire M. (2007): *Bolivia: Political and Economic Developments and Relations with the United States, CRS Report for Congress*. USA, Congressional Research Service.
- SADIQ, Sheraz (2002): Timeline: Cochabamba Water Revolt. *PBS*. Forrás: www.pbs.org/frontlineworld/stories/bolivia/timeline.html (Letöltés ideje: 2017. 09. 30.)
- SANDERSON, Henry – SCHIPANI, Andrés (2016): Bolivia realiza su primer envío de litio a China. *Los Tiempos*, 2016. 08. 18. Forrás: www.lostiempos.com/actualidad/economia/20160818/bolivia-realiza-su-primer-envio-litio-china (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)
- SHULTZ, Jim (2003): Bolivia: The Water War Widens. *NACLA Report on the Americas*, Vol. 36, No. 4. 34–37. DOI: <https://doi.org/10.1080/10714839.2003.11722483>
- SZENTE-VARGA Mónika (2015): A jaguár karmai közt – Mexikó a 2010-es években. *Nemzet és Biztonság*, 8. évf. 6. sz. 49–56.
- SZENTE-VARGA Mónika (2016): Társadalmi és politikai tendenciák Bolíviában a 21. században. *Nemzet és Biztonság*, 9. évf. 2. sz. 3–16.
- TEDESQUI, Marcelo (2017): Tras el lío con EEUU, Evo abre otro frente con diplomáticos europeos. *El Deber*, 2017. 11. 16. Forrás: www.eldeber.com.bo/bolivia/Evo-abre-otra-polemica-con-diplomaticos-europeos-20171116-0001.html (Letöltés ideje: 2017. 12. 31.)
- The World Factbook*, 2015. Washington D. C., CIA.
- THORNETT, Robert C. (2009): *Bolivia in Motion. Migration Patterns of a Nation in Flux*. USA, George Mason University.
- URENDA DÍAZ, Juan Carlos (2007): *Autonomías departamentales*. Santa Cruz, La Hoguera.
- VÁZQUEZ, Natasha (2016): Bolivia, Cuba y el futuro latinoamericano. *Sputnik*, 2016. 05. 23. Forrás: <https://mundo.sputniknews.com/ensayos/201605231059975797-bolivia-cuba/> (Letöltés ideje: 2017. 12. 30.)